Research Paper | Law | E-ISSN No : 2454-9916 | Volume : 11 | Issue : 4 | April 2025

ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે રક્ષણ અને કલ્યાણ પદ્ધતિઓનું મૂલ્યાંકન

Vishakha Mansukhbhai Pithadiya[1], Dr. Utkarsh Pandey[2]

[1] Ph.D. Research Scholar, Monark University, Ahmedabad, Gujarat
[2] Monark University, Ahmedabad, Gujarat

ABSTRACT

આ અભ્યાસ ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે રક્ષણ અને કલ્યાણ પદ્ધતિઓની તપાસ કરે છે, જે બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ ના અમલીકરણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આ સંશોધન કાયદાકીય જોગવાઈઓ, સંસ્થાકીય માળખાં અને પુનર્વસન કાર્યક્રમો પર પ્રકાશ પાડે છે જે બાળકોના સમાજમાં સર્વાંગી વિકાસ અને પુન: એકીકરણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે રચાયેલ છે. તે બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ ન્યાય વ્યવસ્થા પૂરી પાડવામાં બાળક ન્યાય બોર્ડ, બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ, નિરીક્ષણ ગૃહો અને આફ્ટરકેર હોમ્સની ભૂમિકાનું પણ વિશ્લેષણ કરે છે. વ્યાપક કાનૂની માળખા હોવા છતાં, અભ્યાસ આ પદ્ધતિઓના અસરકારક અમલીકરણમાં મુખ્ય પડકારોને ઓળખે છે, જેમાં અપૂરતી માળખાકીય સુવિધાઓ, પ્રશિક્ષિત કર્મચારીઓની અછત, કાનૂની કાર્યવાહીમાં વિલંબ અને સામાજિક કલંકનો સમાવેશ થાય છે. સંસ્થાકીય ક્ષમતાને મજબૂત કરવા, હિસ્સેદારો વચ્ચે સંકલન વધારવા અને સમુદાયની સંડોવણીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે ભલામણો આપવામાં આવી છે. આ તારણો બાળકોના રક્ષણ અને સુખાકારીને સુનિશ્ચિત કરવા માટે પુન:સ્થાપિત ન્યાય અભિગમ અપનાવવાના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે, જે આખરે વધુ સમાવિષ્ટ અને પુનર્વસન ન્યાય વ્યવસ્થામાં ફાળો આપે છે.

KEYWORDS: બાળક ન્યાય, બાળ સુરક્ષા, કલ્યાણ પદ્ધતિઓ, બાળક ન્યાય બોર્ડ, બાળ કલ્યાણ સમિતિ, કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો, કાનૂની માળખું

૧. પરિચય

ભારતમાં બાળક ન્યાયનો ખ્યાલ એ સમજણમાં મૂળ ધરાવે છે કે કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોને ફક્ત સજા નહીં પણ સંભાળ, રક્ષણ અને પુનર્વસનની જરૂર હોય છે. આ અભિગમ એ માન્યતા પર આધારિત છે કે બાળકો સંવેદનશીલ હોય છે અને સામાજિક-આર્થિક પડકારો, માર્ગદર્શનનો અભાવ અથવા પ્રતિકૂળ વાતાવરણના સંપર્ક જેવા પરિબળોને કારણે ગુના કરી શકે છે. ભારતમાં બાળક ન્યાય પ્રણાલી સમય જતાં આ સમજણને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે વિકસિત થઈ છે, જેમાં કાયદા અને નીતિઓ બાળકોના અધિકારો અને કલ્યાણનું રક્ષણ કરવાના હેતુથી બનાવવામાં આવી છે. ઐતિહાસિક રીતે, વસાહતી વહીવટીતંત્રે ૧૮૯૭ ના સુધારાત્મક શાળા અધિનિયમ દ્વારા બાળક ન્યાયની વિભાવના રજૂ કરી હતી, જે બાળક અપરાધીઓ માટે અલગ સારવાર પૂરી પાડવાના પ્રારંભિક પ્રયાસોમાંનો એક હતો. આ કાયદાએ ૧૫ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકો માટે સુધારાત્મક શાળાઓની સ્થાપના ફરજિયાત કરી હતી જેમને ગુનાઓમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. જો કે, પુનર્વસન કરતાં કેદ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. સ્વતંત્રતા પછી જ બાળક ન્યાય પ્રણાલીમાં સુધારા માટે નોંધપાત્ર ફેરફારો કરવામાં આવ્યા હતા. ૧૯૬૦ ના બાળ અધિનિયમની રજૂઆત આ સંદર્ભમાં એક સીમાચિહ્નરૂપ હતી. તેમાં કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં હોય અથવા સંભાળ અને રક્ષણની જરૂર હોય તેવા બાળકોની સંભાળ, રક્ષણ અને પુનર્વસનની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

૧૯૮૬ ના બાળક ન્યાય અધિનિયમ સાથે વધુ વ્યાપક કાનૂની માળખું રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું, જે ભારતીય કાયદાઓને આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણો, ખાસ કરીને યુનાઈટેડ નેશન્સ સ્ટાન્ડર્ડ ન્યૂનતમ નિયમો ફોર ધ એડમિનિસ્ટ્રેશન ઓફ જુવેનાઈલ જસ્ટિસ, જેને સામાન્ય રીતે બેઇજિંગ રૂલ્સ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, સાથે સુસંગત બનાવે છે. આ કાયદાએ અલગ બાળક અદાલતો અને નિરીક્ષણ ગૃહોની સ્થાપના કરી, જેથી ખાતરી થાય કે બાળકોને પરંપરાગત ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીનો ભોગ ન બનાવવામાં આવે. તેણે એ સિદ્ધાંતને મજબૂત બનાવ્યો કે બાળક ગુનેગારોને સજા કરવાને બદલે પુનર્વસન અને સમાજમાં ફરીથી એકીકૃત કરવા જોઈએ. ત્યારબાદના વર્ષોમાં, વધતા બાળક ગુનાઓ અને જઘન્ય ગુનાઓની ઘટનાઓ અંગે ચિંતાઓને કારણે બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૦૦ લાગુ કરવામાં આવ્યો. આ કાયદાએ પુનર્વસન અને સામાજિક પુનર્વસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને બાળ-કેન્દ્રિત અભિગમને વધુ મજબૂત બનાવ્યો. તેણે બાળકો માટે યોગ્ય નિર્ણય અને કલ્યાણકારી પગલાં સુનિશ્ચિત કરવા માટે બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJBs) અને બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs) ની વિભાવના પણ રજૂ કરી.

સૌથી મહત્વપૂર્ણ સુધારો બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ સાથે આવ્યો. આ કાયદો બાળકોને સંડોવતા કેટલાક ગુનાઓ પર જાહેર વિરોધના પ્રતિભાવમાં ઘડવામાં આવ્યો હતો. તેની વિવાદાસ્પદ જોગવાઈઓમાંની એક ૧૬ થી ૧૮ વર્ષની વયના બાળકોને જઘન્ય ગુનાઓના કિસ્સાઓમાં પુખ્ત વયના લોકો તરીકે કેસ ચલાવવાની મંજૂરી આપે છે. જો કે, આ અધિનિયમ પુનર્વસન પર પ્રાથમિક ધ્યાન જાળવી રાખે છે, ખાતરી કરે છે કે કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો સાથે એવી રીતે વર્તન કરવામાં આવે જે તેમની સુખાકારી અને વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે. ભારતની બાળક ન્યાય પ્રણાલી આંતરરાષ્ટ્રીય સંમેલનો, ખાસ કરીને બાળ અધિકારો પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંમેલન (UNCRC) દ્વારા પણ માર્ગદર્શન આપે છે, જેને ભારતે ૧૯૯૨ માં મંજૂરી આપી હતી. UNCRS આદેશ આપે છે કે બાળકો સાથે ગૌરવ અને આદર સાથે વર્તવું જોઈએ, જેમાં ભેદભાવ ન કરવાના સિદ્ધાંતો, બાળકના શ્રેષ્ઠ હિત અને અસ્તિત્વ અને વિકાસના અધિકાર પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ સિદ્ધાંતો ભારતના બાળક ન્યાય માળખામાં

નીતિઓ અને પ્રથાઓને આકાર આપવાનું ચાલુ રાખે છે.

વ્યાપક કાનૂની માળખા હોવા છતાં, ભારતમાં બાળક ન્યાયના અસરકારક અમલીકરણમાં પડકારો રહે છે. અપૂરતી માળખાગત સુવિધાઓ, તાલીમ પામેલા કર્મચારીઓનો અભાવ અને બાળક અપરાધીઓ પ્રત્યે કલંક જેવા મુદ્દાઓ ઘણીવાર પુનર્વસનના પ્રયાસોમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. તેમ છતાં, ભારતીય કાનૂની વ્યવસ્થા સતત વિકસિત થઈ રહી છે, જેમાં પુનઃસ્થાપન ન્યાય, સમુદાય-આધારિત પુનર્વસન કાર્યક્રમો અને બાળકો માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સહાય પર વધુ ભાર મૂકવામાં આવી રહ્યો છે. કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોને ઉત્પાદક અને પરિપૂર્ણ જીવન જીવવાની બીજી તક મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે આ પગલાં આવશ્યક છે.

૨. ભારત અને ગુજરાતમાં બાળક ન્યાય માટે કાનૂની માળખું

ભારતમાં બાળક ન્યાય માટે કાનૂની માળખું કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવતા બાળકોની સંભાળ, રક્ષણ, પુનર્વસન અને પુનઃ એકીકરણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે રચાયેલ છે. તે સ્વીકારે છે કે બાળકોને પુખ્ત ગુનેગારો તરીકે નહીં પરંતુ માર્ગદર્શન અને સમર્થનની જરૂર હોય તેવા વ્યક્તિઓ તરીકે ગણવામાં આવે છે. ભારતમાં કાનૂની જોગવાઈઓ આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણોથી પ્રભાવિત છે, ખાસ કરીને યુનાઇટેડ નેશન્સ કન્વેન્શન ઓન ધ રાઇટ્સ ઓફ ધ ચાઇલ્ડ (UNCRC), જેને ભારતે ૧૯૯૨ માં મંજૂરી આપી હતી. વધુમાં, ગુજરાત, ભારતના એક રાજ્ય તરીકે, બાળક ન્યાયને મજબૂત બનાવવા માટે રાજ્ય-વિશિષ્ટ પગલાં અમલમાં મૂકતી વખતે આ રાષ્ટ્રીય કાયદાઓનું પાલન કરે છે.

બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ એ ભારતમાં બાળક ન્યાયનું સંચાલન કરતું પ્રાથમિક કાનૂની માળખું છે. આ કાયદાએ ૨૦૦૦ ના બાળક ન્યાય અધિનિયમને બદલ્યો હતો જેથી વિવિધ ખામીઓને દૂર કરી શકાય અને જઘન્ય ગુનાઓ કરતા બાળકોને લગતા કેસોમાં કડક જોગવાઈઓનો સમાવેશ કરી શકાય. તે બાળકોને બે મુખ્ય જૂથોમાં વર્ગીકૃત કરે છે: કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો (CICL) અને સંભાળ અને રક્ષણની જરૂર હોય તેવા બાળકો (CNCP). આ કાયદામાં CNCP ના કલ્યાણ અને રક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે CICL અને બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs) ને સંડોવતા કેસોનો સામનો કરવા માટે બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJBs) ની સ્થાપનાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

૨૦૧૫ ના કાયદાની એક મહત્વપૂર્ણ જોગવાઈ એ છે કે ૧૬ થી ૧૮ વર્ષની વયના બાળકો પર જો ગંભીર ગુના કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે તો તેમને પુખ્ત વયના લોકો તરીકે કેસ ચલાવી શકાય છે, જે ગુના કરવાની તેમની માનસિક અને શારીરિક ક્ષમતાના નિર્ધારણને આધીન છે. જો કે, આવા કિસ્સાઓમાં પણ, પુનર્વસન અને સામાજિક પુનઃ એકીકરણના સિદ્ધાંતો પર ભાર મૂકવામાં આવે છે, જે ખાતરી કરે છે કે બાળકના અધિકારોનું રક્ષણ થાય. ગુજરાતમાં, રાજ્ય સરકારે કાયદા હેઠળ નિર્ધારિત નિરીક્ષણ ગૃહો, વિશેષ ગૃહો અને આફ્ટરકેર ગૃહોની સ્થાપના કરી છે. આ સંસ્થાઓ કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોના સર્વાંગી વિકાસને સુનિશ્ચિત કરવા માટે કામચલાઉ સંભાળ, પુનર્વસન અને કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો પૂરા પાડે છે. ગુજરાત રાજ્ય બાળ સુરક્ષા સોસાયટી (GSCPS) રાજ્યભરમાં બાળક ન્યાય કાર્યક્રમોના અમલીકરણ અને દેખરેખમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. વધુમાં, બાળ સુરક્ષા સંબંધિત સેવાઓનું સંકલન કરવા અને ઊજઊ અને ક્કઉં ની અસરકારક કામગીરી સુનિશ્ચિત કરવા માટે જિલ્લા બાળ સુરક્ષા એકમો (DCPUs) ની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

જાતીય ગુનાઓથી બાળકોનું રક્ષણ (POCSO) અધિનિયમ, ૨૦૧૨ પણ બાળક ન્યાય માળખામાં બાળકોના અધિકારોનું રક્ષણ કરવામાં પૂરક ભૂમિકા ભજવે છે. તે જાતીય ગુનાઓથી બાળકોના રક્ષણ માટે કડક પગલાં સુનિશ્ચિત કરે છે અને તપાસ અને ટ્રાયલ દરમિયાન બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓને ફરજિયાત બનાવે છે. ગુજરાતે ખાસ અદાલતોની સ્થાપના કરીને અને કાનૂની વ્યાવસાયિકો અને બાળ સુરક્ષા અધિકારીઓને તાલીમ આપીને આ કાયદાના યોગ્ય અમલીકરણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે નોંધપાત્ર પ્રયાસો કર્યા છે.

વધુમાં, રાષ્ટ્રીય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ (NCPCR) અને તેના રાજ્ય સમકક્ષ, ગુજરાત રાજ્ય બાળ અધિકાર સંરક્ષણ આયોગ (GSCPCR), બાળક ન્યાય કાયદાઓના અસરકારક અમલીકરણની દેખરેખ રાખે છે. તેઓ બાળક ગૃહોનું નિરીક્ષણ કરે છે, કાનૂની કાર્યવાહીનું નિરીક્ષણ કરે છે અને ખાતરી કરે છે કે બાળકોના અધિકારોનું સમર્થન કરવામાં આવે છે. બાળ-સંવેદનશીલ પ્રથાઓને પ્રોત્સાહન આપવામાં અને બાળ અધિકારોના ઉલ્લંઘનના કોઈપણ કિસ્સાઓને સંબોધવામાં તેમની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે. કાયદાકીય જોગવાઈઓ ઉપરાંત, ગુજરાતે બાળકોના કલ્યાણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે અનેક રાજ્ય-વિશિષ્ટ યોજનાઓ અમલમાં મૂકી છે. પુનર્વસનને રોકવા અને સમાજમાં બાળકોના સફળ પુનઃ એકીકરણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વ્યાવસાયિક તાલીમ, શિક્ષણ, પરામર્શ અને સમુદાય-આધારિત પુનર્વસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતા કાર્યક્રમોને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે. બિન-સરકારી સંસ્થાઓ (NGO) અને નાગરિક સમાજ સાથે સહયોગી પ્રયાસો આ પહેલોને વધુ મજબૂત બનાવે છે, કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે એક વ્યાપક સહાયક પ્રણાલી સુનિશ્ચિત કરે છે.

૩. ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોની પ્રોફાઇલ

ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોની પ્રોફાઇલ સામાજિક-આર્થિક, માનસિક અને પર્યાવરણીય પરિબળોની જટિલ આંતરક્રિયાને પ્રતિબિંબિત કરે છે જે બાળક અપરાધમાં ફાળો આપે છે. અસરકારક પુનર્વસન અને નિવારણ વ્યૂહરચનાઓ વિકસાવવા માટે આ પરિબળોને સમજવું જરૂરી છે. રાજ્યની વસ્તી વિષયક લાક્ષણિકતાઓ, આર્થિક અસમાનતાઓ અને કૌટુંબિક ગતિશીલતા ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં બાળકોની સંડોવણીને નોંધપાત્ર રીતે પ્રભાવિત કરે છે. ગુજરાતમાં, કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો મુખ્યત્વે આર્થિક રીતે વંચિત પૃષ્ઠભૂમિના હોય છે. ગરીબી, શૈક્ષણિક તકોનો અભાવ અને બેરોજગારી એ બાળક અપરાધમાં ફાળો આપતા મુખ્ય પરિબળો છે. ઘણા બાળકો મૂળભૂત જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે સંઘર્ષ કરતા પરિવારોમાંથી આવે છે, જે ઘણીવાર તેમને નાણાકીય અસ્તિત્વ માટે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થવા તરફ દોરી જાય છે. અમદાવાદ, સુરત અને વડોદરા જેવા શહેરી વિસ્તારોમાં, ચોરી, ઘરફોડ ચોરી અને ખિસ્સાકાતરૂકી જેવા મિલકતના ગુનાઓના કિસ્સાઓ વધુ સામાન્ય છે. બીજી બાજુ, ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં શૈક્ષણિક અને મનોરંજન સુવિધાઓની અપૂરતી પહોંચને કારણે માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગ અને હિંસક વર્તનમાં બાળકોની સંડોવણીના વધુ કિસ્સાઓ નોંધાય છે.

બાળક વર્તનને આકાર આપવામાં શિક્ષણ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોનો નોંધપાત્ર હિસ્સો શાળા છોડી દેનારાઓ છે અથવા તેમને ઓછામાં ઓછું ઔપચારિક શિક્ષણ મળ્યું છે. માળખાગત શિક્ષણ વાતાવરણનો અભાવ ઘણીવાર આ બાળકોને નકારાત્મક પ્રભાવો, જેમાં સાથીદારોના દબાણ અને ગુનાહિત સંગઠનોનો સમાવેશ થાય

છે, માટે સંવેદનશીલ બનાવે છે. વધુમાં, નિષ્ક્રિય પરિવારોના બાળકો, ખાસ કરીને જેઓ ઘરેલુ હિંસા, ઉપેક્ષા અથવા માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગનો અનુભવ કરે છે, તેઓ ગુનાહિત વર્તન દર્શાવવાનું જોખમ વધારે છે. માતાપિતાની દેખરેખ અને ભાવનાત્મક સમર્થનનો અભાવ પરિસ્થિતિને વધુ વણસે છે. ગુજરાતમાં બાળક ગુનામાં લિંગ-આધારિત પેટર્ન પણ સ્પષ્ટ છે. કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા મોટાભાગના બાળકો પુરુષો છે, પરંતુ તાજેતરના વર્ષોમાં સ્ત્રી બાળકોની સંડોવણીમાં ધીમે ધીમે વધારો થયો છે. છોકરીઓ સાથે સંકળાયેલા કિસ્સાઓ ઘણીવાર શોષણ, તસ્કરી અથવા ગુનાઓને પ્રોત્સાહન આપવાની પરિસ્થિતિઓ સાથે સંબંધિત હોય છે. સ્ત્રી બાળકો માટે સામાજિક કલંક અને અપૂરતી પુનર્વસન સુવિધાઓ સમાજમાં તેમના યોગ્ય પુન:મિલન સુનિશ્ચિત કરવામાં વધારાના પડકારો ઉભા કરે છે.

ગુજરાતમાં બાળક ગુનાને પ્રભાવિત કરતું બીજું એક મહત્વપૂર્ણ પરિબળ માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગનો વ્યાપ છે. ઘણા બાળકો ડ્રગ્સ અથવા દારૂના પ્રભાવ હેઠળ ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓમાં ખેંચાય છે, ઘણીવાર તેમના વ્યસનને ટકાવી રાખવા માટે. સાથીદારોનું દબાણ અને માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગના પરિણામો વિશે જાગૃતિનો અભાવ આ વલણમાં વધુ ફાળો આપે છે. માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગના મુદ્દાઓને સંબોધવા માટેના પુનર્વસન કાર્યક્રમો ગુનાના આ ચક્રને તોડવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. બાળકોની માનસિક સુખાકારી પણ તેમના વર્તનને આકાર આપવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા ઘણા બાળકો આઘાત, ચિંતા અને હતાશાના ચિહ્નો દર્શાવે છે, જે ઘણીવાર પ્રતિકૂળ બાળપણના અનુભવોથી પરિણમે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય હસ્તક્ષેપ અને કાઉન્સેલિંગ સપોર્ટ ગુજરાતમાં બાળક ન્યાય પ્રણાલીના આવશ્યક ઘટકો છે, જે ખાતરી કરે છે કે ગુનાહિત વર્તનના મૂળ કારણોને અસરકારક રીતે સંબોધવામાં આવે છે.

વધુમાં, ગુજરાતમાં બાળક ગુનાઓનું ભૌગોલિક વિતરણ સૂચવે છે કે શહેરી કેન્દ્રોમાં મિલકત ગુનાઓ અને સાયબર ગુનાઓનો દર વધુ છે, જ્યારે ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં હિંસક ગુનાઓ અને માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગ સંબંધિત વધુ કેસો જોવા મળે છે. બાળકોમાં ટેકનોલોજી સંબંધિત ગુનાઓનો વધારો ડિજિટલ સાક્ષરતા કાર્યક્રમો અને સાયબર જાગૃતિ અભિયાનની જરૂરિયાતને પ્રકાશિત કરે છે. ગુજરાત રાજ્ય બાળ સુરક્ષા સોસાયટી (GSCPS), બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJBs) અને બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs) સાથે મળીને, બાળકોના પુનર્વસન અને પુન: એકીકરણ માટે સક્રિયપણે કાર્ય કરી રહી છે. બાળકોને ઉત્પાદક જીવન જીવવાની બીજી તક મળે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે વ્યાવસાયિક તાલીમ કાર્યક્રમો, કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ અને શૈક્ષણિક સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે. સમુદાય-આધારિત પહેલ અને બિન-સરકારી સંસ્થાઓ (એનજીઓ) ની સંડોવણી આ પ્રયાસોને વધુ મજબૂત બનાવે છે.

૪. કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે રક્ષણ પદ્ધતિઓ

ગુજરાત સહિત ભારતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે રક્ષણ પદ્ધતિઓ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે રચાયેલ છે કે બાળકોને ગૌરવ સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે અને તેમને સમાજમાં પુનર્વસન અને પુન: એકીકરણની તકો પૂરી પાડવામાં આવે. બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫, પ્રાથમિક કાનૂની માળખા તરીકે કાર્ય કરે છે, જે બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતોને પ્રાથમિકતા આપતી બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ ન્યાય પ્રણાલી સ્થાપિત કરે છે. રાજ્યએ બાળકોના કલ્યાણ અને પુનર્વસનને સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિવિધ સંસ્થાકીય અને બિન-સંસ્થાકીય સુરક્ષા પગલાં પણ અમલમાં મૂક્યા છે.

સૌથી મહત્વપૂર્ણ રક્ષણ પદ્ધતિઓમાંની એક બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJB) ની સ્થાપના છે. JJB એ વિશિષ્ટ ન્યાયિક સંસ્થાઓ છે જે કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોને સંડોવતા કેસોનો નિર્ણય લેવા માટે જવાબદાર છે. મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ અથવા ફર્સ્ટ ક્લાસના ન્યાયિક મેજિસ્ટ્રેટ અને બે સામાજિક કાર્યકરોનો સમાવેશ થાય છે, ક્કઉં ખાતરી કરે છે કે કાનૂની કાર્યવાહી બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ રીતે હાથ ધરવામાં આવે. તેમને સજા કરતાં પુનર્વસન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે, કેદના વિકલ્પ તરીકે કાઉન્સેલિંગ, સમુદાય સેવા અથવા સંસ્થાકીય સંભાળનો ઉપયોગ કરીને. ગુજરાતમાં, અનેક JJBs જિલ્લાઓમાં કાર્યરત છે, જે ખાતરી કરે છે કે બાળકોને ન્યાયી અને સમયસર સુનાવણી મળે.

JJBs ઉપરાંત, બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs) બાળકોને, ખાસ કરીને જેઓ ઉપેક્ષા, દુર્વ્યવહાર અથવા શોષણનો ભોગ બને છે, તેમના રક્ષણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. CWCs ને જરૂરિયાતમંદ બાળકોની સંભાળ, રક્ષણ અને પુનર્વસન અંગે નિર્ણયો લેવા માટે સત્તા આપવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ બાળક કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં હોવાનું ઓળખાય છે, ત્યારે CWCs યોગ્ય પુનર્વસન પગલાં નક્કી કરવા માટે JJBs સાથે નજીકથી કામ કરે છે. આ સમિતિઓ એ પણ સુનિશ્ચિત કરે છે કે કાનૂની પ્રક્રિયાઓ દરમિયાન બાળકોના અધિકારોનું સમર્થન કરવામાં આવે. કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે સંસ્થાકીય સંભાળ એ રક્ષણ પદ્ધતિનો બીજો મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે. કાનૂની કાર્યવાહીના સમયગાળા દરમિયાન નિરીક્ષણ ગૃહો બાળકોને કામચલાઉ આશ્રય પૂરો પાડે છે. આ ગૃહો સલામત અને સહાયક વાતાવરણ પ્રદાન કરવા માટે રચાયેલ છે, જે મૂળભૂત સુવિધાઓ, સલાહ અને શૈક્ષણિક સેવાઓ પ્રદાન કરે છે. દોષિત ઠરેલા બાળકો માટે, તેમના પુનર્વસન માટે ખાસ ગૃહો સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. આ ગૃહો કાઉન્સેલિંગ, વ્યાવસાયિક તાલીમ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો દ્વારા વર્તન સુધારણા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. ગુજરાતે આવી ઘણી સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી છે, જે ખાતરી કરે છે કે બાળકોને વ્યક્તિગત સંભાળ અને સમર્થન મળે. વધુમાં, આફ્ટરકેર હોમ્સ એવા બાળકો માટે સંક્રમણ સુવિધાઓ તરીકે સેવા આપે છે જેમણે તેમની સજા અથવા પુનર્વસન કાર્યક્રમો પૂર્ણ કર્યા છે. આ ગૃહો રોજગાર મેળવવા, શિક્ષણ ચાલુ રાખવા અને સ્વતંત્ર જીવનશૈલીમાં સમાયોજિત થવામાં માર્ગદર્શન અને સહાય પૂરી પાડે છે. ગુજરાત સરકારે આફ્ટરકેર કાર્યક્રમો અમલમાં મૂક્યા છે જે કૌશલ્ય વિકાસ અને નાણાકીય સ્વતંત્રતા પર ભાર મૂકે છે, જે બાળકોના સમાજમાં સફળ પુન: એકીકરણને સુનિશ્ચિત કરે છે.

બિન-સંસ્થાકીય સુરક્ષા પદ્ધતિઓ બાળકોના કલ્યાણને સુનિશ્ચિત કરવામાં સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. પ્રોબેશન અથવા સમુદાય સેવા આદેશો હેઠળ રાખવામાં આવેલા બાળકોની દેખરેખ અને સહાય માટે પ્રોબેશન અધિકારીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની નિમણૂક કરવામાં આવે છે. તેઓ પુનર્વસનને સરળ બનાવવા અને પુનરાવૃત્તિને રોકવામાં આવશ્યક ભૂમિકા ભજવે છે. વધુમાં, કાનૂની સહાય સેવાઓ ખાતરી કરે છે કે બાળકોને કાનૂની પ્રતિનિધિત્વની ઍક્સેસ હોય અને તેઓ સમગ્ર ન્યાયિક પ્રક્રિયા દરમિયાન તેમના અધિકારોથી વાકેફ હોય. ગુજરાતમાં રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ (SLSA) કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોને મફત કાનૂની સહાય પૂરી પાડવા માટે કાનૂની વ્યાવસાયિકો સાથે સહયોગ કરે છે. બીજી મુખ્ય સુરક્ષા પદ્ધતિ પુન:સ્થાપિત ન્યાય પ્રથાઓ અપનાવવી છે. આ અભિગમ બાળક, પીડિત અને સમુદાય વચ્ચે મધ્યસ્થી અને સમાધાન દ્વારા બાળક ગુનાઓ દ્વારા થતા નુકસાનને સુધારવા પર ભાર મૂકે છે. ગુજરાતમાં પુન:સ્થાપન ન્યાય કાર્યક્રમો બાળકોને તેમના કાર્યોની જવાબદારી લેવાની, સુધારા કરવાની અને સંબંધો ફરીથી

બનાવવાની તક આપે છે.

વધુમાં, ગુનાહિત વર્તણૂકમાં ફાળો આપતા અંતર્ગત મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબળોને સંબોધવા માટે બાળકોને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાય અને પરામર્શ સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. પ્રશિક્ષિત મનોવૈજ્ઞાનિકો અને સલાહકારો ભાવનાત્મક સહાય અને આઘાત-માહિતીપૂર્ણ સંભાળ પૂરી પાડવા માટે નિરીક્ષણ અને ખાસ ગૃહોમાં બાળકો સાથે કામ કરે છે. ગુજરાત રાજ્ય બાળ સુરક્ષા સોસાયટી (GSCPS) બાળકોમાં માનસિક સુખાકારીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નિયમિત વર્કશોપ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો પણ ચલાવે છે.

૫. કલ્યાણ પદ્ધતિઓ અને પુનર્વસન પ્રયાસો

ગુજરાતમાં કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો માટે કલ્યાણ પદ્ધતિઓ અને પુનર્વસન પ્રયાસો બાળક ન્યાય પ્રણાલીનો અભિન્ન ભાગ છે. સામાજિક-આર્થિક પડકારો, માનસિક તકલીફો અથવા માર્ગદર્શનના અભાવે બાળકો ઘણીવાર ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધકેલી દેવામાં આવે છે તે ઓળખીને, રાજ્યએ તેમના પુનર્વસન અને સમાજમાં પુનઃએકીકરણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે વિવિધ પગલાં સ્થાપિત કર્યા છે. આ પદ્ધતિઓ પુનઃસ્થાપિત ન્યાયના સિદ્ધાંતોમાં મૂળ છે, જે શિક્ષાત્મક કાર્યવાહીને બદલે સંભાળ, સહાય અને વ્યક્તિગત વિકાસ માટે તકો પૂરી પાડવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

ગુજરાતમાં પ્રાથમિક કલ્યાણ પદ્ધતિઓમાંની એક નિરીક્ષણ ગૃહો અને વિશેષ ગૃહોની જોગવાઈ છે. કાનૂની કાર્યવાહીના સમયગાળા દરમિયાન નિરીક્ષણ ગૃહો બાળકો માટે કામચલાઉ આશ્રય આપે છે. અહીં, બાળકોને સહાયક વાતાવરણ બનાવવા માટે કાઉન્સેલિંગ, મૂળભૂત શિક્ષણ, આરોગ્યસંભાળ અને મનોરંજન પ્રવૃત્તિઓ મળે છે. બીજી બાજુ, ખાસ ગૃહો એવા બાળકો માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે જેમને ગુના કરવા બદલ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા છે. આ ગૃહો વ્યાવસાયિક તાલીમ, ઔપચારિક શિક્ષણ અને જીવન કૌશલ્ય વિકાસ દ્વારા વર્તણૂકીય સુધારણા પર ભાર મૂકે છે, જેનો હેતુ બાળકોને સમાજમાં સકારાત્મક પુનઃએકીકરણ માટે તૈયાર કરવાનો છે.

સંસ્થાકીય સંભાળ ઉપરાંત, આફ્ટરકેર કાર્યક્રમો બાળકોના લાંબા ગાળાના પુનર્વસનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આફ્ટરકેર હોમ્સ એવા બાળકો માટે સંક્રમણકારી વાતાવરણ પૂરું પાડે છે જેમણે તેમનું પુનર્વસન પૂર્ણ કર્યું છે પરંતુ કૌટુંબિક સહાય અથવા સ્વતંત્ર જીવન માટે પૂરતા સાધનોનો અભાવ છે. આ ગૃહો શિક્ષણ, રોજગાર અને નાણાકીય વ્યવસ્થાપનમાં સતત માર્ગદર્શન આપે છે, જે ખાતરી કરે છે કે બાળકો આત્મવિશ્વાસ અને સ્થિરતા સાથે સમાજમાં ફરી એક થઈ શકે છે.

શૈક્ષણિક સહાય ગુજરાતના પુનર્વસન પ્રયાસોનો એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે. રાજ્ય સરકાર બાળકો માટે ઔપચારિક અને બિન-ઔપચારિક શિક્ષણ પૂરું પાડવા માટે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, NGO અને વ્યાવસાયિક તાલીમ કેન્દ્રો સાથે સહયોગ કરે છે. ટેલરિંગ, સુથારીકામ, કમ્પ્યુટર સાક્ષરતા અને આતિથ્ય વ્યવસ્થાપન જેવા ક્ષેત્રોમાં કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો સામાન્ય રીતે ઓફર કરવામાં આવે છે. બાળકોને વ્યવહારુ કૌશલ્યોથી સજ્જ કરીને, આ કાર્યક્રમો તેમની રોજગારક્ષમતામાં વધારો કરે છે અને પુનરાવૃત્તિની શક્યતા ઘટાડે છે.

પુનર્જીવન માળખામાં મનોવૈજ્ઞાનિક સલાહ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાયને પણ પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે. કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા ઘણા બાળકો પ્રતિકૂળ બાળપણના અનુભવોના પરિણામે આઘાત, ચિંતા અથવા વર્તણૂકીય વિકૃતિઓનો અનુભવ કરે છે. પ્રશિક્ષિત મનોવૈજ્ઞાનિકો અને સલાહકારો આ પડકારોનો સામનો કરવા માટે વ્યક્તિગત અને જૂથ ઉપચાર સત્રો પ્રદાન કરે છે. ભાવનાત્મક સ્થિતિસ્થાપકતા અને સકારાત્મક વર્તણૂકીય પરિવર્તનને પ્રોત્સાહન આપવા માટે જ્ઞાનાત્મક-વર્તણૂકીય ઉપચાર, કૌટુંબિક સલાહ અને ગુસ્સો વ્યવસ્થાપન કાર્યક્રમોનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે કરવામાં આવે છે.

પુનર્વસનનો બીજો આવશ્યક ઘટક કુટુંબ અને સમુદાય પુનઃએકીકરણ કાર્યક્રમો છે. પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં કૌટુંબિક સહાયના મહત્વને ઓળખીને, બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJBs) ઘણીવાર કાઉન્સેલિંગ અને સંવેદનશીલતા કાર્યક્રમોમાં માતાપિતા અને વાલીઓને સામેલ કરે છે. આ કાર્યક્રમોનો ઉદ્દેશ્ય કૌટુંબિક સંબંધોને ફરીથી બનાવવા, વાતચીત સુધારવા અને બાળકોને ભાવનાત્મક ટેકો પૂરો પાડવાનો છે. વધુમાં, સમુદાય આઉટરીચ પહેલમાં સ્થાનિક સંસ્થાઓ, માર્ગદર્શકો અને સ્વયંસેવકોનો સમાવેશ થાય છે જે સંસ્થાકીય સંભાળમાંથી પાછા ફરતા બાળકો માટે સહાયક સામાજિક વાતાવરણ બનાવે છે.

મફત કાનૂની સહાય સેવાઓ દ્વારા બાળકોને કાનૂની સહાય પણ સુલભ બનાવવામાં આવે છે. ગુજરાત રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ (SLSA) ખાતરી કરે છે કે કાનૂની કાર્યવાહી દરમિયાન બાળકોને સક્ષમ કાનૂની પ્રતિનિધિત્વની ઍક્સેસ મળે. આ સહાય બાળકોને તેમના કાનૂની અધિકારો વિશે સલાહ આપવા અને પુનર્વસન-કેન્દ્રિત ચુકાદાઓની હિમાયત કરવા સુધી વિસ્તરે છે. વધુમાં, પુનર્વસન કરાયેલ બાળકો માટે આર્થિક સ્થિરતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે કૌશલ્ય વિકાસ અને રોજગાર સહાય પહેલ લાગુ કરવામાં આવે છે. ઉદ્યોગો, વ્યાવસાયિક તાલીમ કેન્દ્રો અને સ્વ-રોજગાર કાર્યક્રમો સાથે ભાગીદારી વ્યવહારુ તાલીમ અને નોકરીની તકો પૂરી પાડે છે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં, સ્વ-નિર્ભરતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે માઇક્રો-ફાઇનાન્સિંગ સપોર્ટ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા માર્ગદર્શન પણ પૂરું પાડવામાં આવે છે.

ગુજરાતના પુનર્વસન પ્રયાસોમાં NGO અને નાગરિક સમાજ સંગઠનો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ સરકારી એજન્સીઓ સાથે સહયોગ કરીને જાગૃતિ કાર્યક્રમો હાથ ધરે છે, માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે અને ડ્રગ વ્યસન મુક્તિ કાર્યક્રમો અને આઘાત પરામર્શ જેવી વિશિષ્ટ સેવાઓ પ્રદાન કરે છે. આ સંગઠનો પીડિત-ગુનેગાર મધ્યસ્થી કાર્યક્રમોનું આયોજન કરીને, બાળકોને તેમના કાર્યોની જવાબદારી લેવા માટે પ્રોત્સાહિત કરીને અને સમાધાનને પ્રોત્સાહન આપીને પુનઃસ્થાપિત ન્યાય અભિગમોને પણ સરળ બનાવે છે.

૬. બાળક સંરક્ષણ અને કલ્યાણ નીતિઓના અમલીકરણમાં પડકારો

ગુજરાતમાં, ભારતના અન્ય ભાગોની જેમ, બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ હેઠળ સ્થાપિત વ્યાપક કાનૂની માળખા છતાં, બાળક સંરક્ષણ અને કલ્યાણ નીતિઓના અમલીકરણમાં અનેક પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે. જ્યારે આ અધિનિયમ શિક્ષાત્મક પગલાં કરતાં પુનર્વસન અને પુનઃ એકીકરણ પર ભાર મૂકે છે, ત્યારે તેની જોગવાઈઓના વ્યવહારિક ઉપયોગને ઘણીવાર એવા અવરોધોનો સામનો કરવો પડે છે જે કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોના અસરકારક રક્ષણ અને કલ્યાણને અવરોધે છે. આ પડકારો માળખાકીય, વહીવટી, સામાજિક અને નાણાકીય મર્યાદાઓને કારણે ઉદ્ભવે છે.

એક મહત્વપૂર્ણ પડકાર બાળક સંભાળ સંસ્થાઓનું અપૂરતું માળખું છે. ગુજરાતમાં નિરીક્ષણ ગૃહો, ખાસ ગૃહો અને આફ્ટરકેર ગૃહો ઘણીવાર નબળી શારીરિક સ્થિતિ, ભીડભાડ અને આવશ્યક સુવિધાઓના અભાવથી પીડાય છે.

આમાંની ઘણી સંસ્થાઓ ભંડોળ ઓછું ધરાવે છે, જેના પરિણામે સ્વચ્છતા, તબીબી સંભાળ, શૈક્ષણિક સંસાધનો અને મનોરંજન સુવિધાઓની અપૂરતી પહોંચ રહે છે. કેટલાક ગૃહોમાં બાળ-મૈત્રીપૂર્ણ વાતાવરણનો અભાવ બાળક ન્યાય પ્રણાલીના પુનર્વસન હેતુને નિષ્ફળ બનાવે છે.

બીજો પડકાર બાળક ન્યાય ક્ષેત્રમાં પ્રશિક્ષિત કર્મચારીઓની અછત છે. બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ (CWCs), બાળક ન્યાય બોર્ડ (JJBs) અને પુનર્વસન કેન્દ્રોની અસરકારકતા મોટાભાગે સામાજિક કાર્યકરો, સલાહકારો, કાનૂની વ્યાવસાયિકો અને પ્રોબેશન અધિકારીઓની ક્ષમતા પર આધાર રાખે છે. જો કે, ગુજરાતમાં બાળ મનોવિજ્ઞાન, કાનૂની સલાહ અને પુનર્વસન વ્યવસ્થાપનમાં કુશળતા ધરાવતા પૂરતા પ્રમાણમાં તાલીમ પામેલા સ્ટાફની અછતનો સામનો કરવો પડે છે. વધુમાં, વારંવાર બદલીઓ અને કર્મચારીઓમાં સાતત્યનો અભાવ પુનર્વસન પ્રક્રિયાને વધુ વિક્ષેપિત કરે છે.

કાનૂની કાર્યવાહીમાં વિલંબ બીજો એક મહત્વપૂર્ણ પડકાર ઉભો કરે છે. બાળક ન્યાય બોર્ડ ઘણીવાર કેસ બેકલોગનો અનુભવ કરે છે, જેના કારણે કાનૂની પ્રક્રિયાઓ લાંબી થાય છે. આ વિલંબના પરિણામે બાળકો યોગ્ય સલાહ અથવા પુનર્વસન મેળવ્યા વિના લાંબા સમય સુધી નિરીક્ષણ ગૃહોમાં રહી શકે છે. કેસોના ઝડપી નિકાલ માટે કાયદાની જોગવાઈ હોવા છતાં, મર્યાદિત ન્યાયિક ક્ષમતા અને વહીવટી બિનકાર્યક્ષમતાઓ આ ઉદ્દેશ્યને નબળી પાડે છે.

વિવિધ હિસ્સેદારો વચ્ચે સંકલનનો અભાવ પણ બાળક સુરક્ષા નીતિઓના અમલીકરણમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. અસરકારક પુનર્વસન માટે JJBs, ઊજઊદ્મ, રાજ્ય બાળ સુરક્ષા એજન્સીઓ, NGOs અને સમુદાય સંગઠનોના સહયોગી પ્રયાસોની જરૂર છે. જો કે, આ સંસ્થાઓ વચ્ચે અપૂરતી વાતચીત અને સંકલન ઘણીવાર ખંડિત સેવા વિતરણ તરફ દોરી જાય છે. વધુમાં, ગુજરાતના વિવિધ જિલ્લાઓમાં કાયદાકીય જોગવાઈઓના અર્થઘટન અને અમલીકરણમાં વિસંગતતાઓ આ મુદ્દાને વધુ વણસાવે છે.

નાણાકીય અવરોધો બાળક કલ્યાણ નીતિઓના સફળ અમલીકરણમાં વધુ અવરોધ ઉભો કરે છે. ઘણા બાળ સુરક્ષા કાર્યક્રમો મર્યાદિત સરકારી ભંડોળ પર આધાર રાખે છે, જેના કારણે ગુણવત્તાયુક્ત સેવાઓ ટકાવી રાખવી મુશ્કેલ બને છે. બજેટ મર્યાદાઓ વ્યાવસાયિક તાલીમ કાર્યક્રમો, માનસિક સ્વાસ્થ્ય પરામર્શ અને કાનૂની સહાય સેવાઓના વિસ્તરણને પણ પ્રતિબંધિત કરે છે, જે બાળકોના સર્વાંગી પુનર્વસન માટે જરૂરી છે.

સામાજિક કલંક અને સમુદાય સમર્થનનો અભાવ બીજો એક મહત્વપૂર્ણ પડકાર છે. કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકો ઘણીવાર સામાજિક બાકાત અને ભેદભાવનો સામનો કરે છે, જે સમાજમાં તેમના પુનઃ એકીકરણને અવરોધે છે. પુનર્વસવાટ કરાયેલા બાળકોને સ્વીકારવા માટે સમુદાયના પ્રતિકારના પરિણામે મર્યાદિત શૈક્ષણિક અને રોજગારની તકો સર્જાય છે. તેમની સજા અથવા પુનર્વસન કાર્યક્રમો પૂર્ણ કર્યા પછી પણ, બાળકોને નોકરી મેળવવા, ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા અથવા તેમના પરિવારો અને સમુદાયો સાથે સંબંધો ફરીથી બનાવવામાં વારંવાર મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે.

બાળકો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતા માનસિક અને ભાવનાત્મક પડકારો તેમના પુનર્વસનને વધુ જટિલ બનાવે છે. બાળક ન્યાય પ્રણાલીમાં સામેલ ઘણા બાળકોએ આઘાત, દુર્વ્યવહાર અથવા ઉપેક્ષાનો અનુભવ કર્યો છે, જેના કારણે ભાવનાત્મક અને વર્તણૂકીય સમસ્યાઓ થાય છે. બાળક ન્યાય અધિનિયમ હેઠળ કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ ફરજિયાત હોવા છતાં, ગુજરાતમાં તેમની ઉપલબ્ધતા અસંગત રહે છે. મર્યાદિત માનસિક સ્વાસ્થ્ય વ્યાવસાયિકો અને અપૂરતી મનોવૈજ્ઞાનિક સહાય બાળકોના પુનઃપ્રાપ્તિ અને પુનઃ એકીકરણમાં વિલંબ કરે છે.

વધુમાં, અપૂરતી દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન પદ્ધતિઓ બાળક કલ્યાણ નીતિઓની અસરકારકતાને નબળી પાડે છે. જ્યારે આ અધિનિયમ બાળક સંભાળ સુવિધાઓના સમયાંતરે નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકનની જોગવાઈ કરે છે, ત્યારે સખત દેખરેખ પ્રણાલીનો અભાવ ઘણીવાર સેવા વિતરણમાં અસંતુષ્ટ અંતર તરફ દોરી જાય છે. ભ્રષ્ટાચાર અને વહીવટી ઉપેક્ષા રક્ષણ પગલાંના અમલીકરણમાં વધુ અવરોધ ઉભો કરે છે.

૭. નિષ્કર્ષ

ગુજરાતમાં કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોનું રક્ષણ અને કલ્યાણ બાળક ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૫ હેઠળ એક વ્યાપક કાનૂની માળખા દ્વારા સંચાલિત થાય છે. રાજ્યએ સજાને બદલે પુનર્વસન અને પુનઃ એકીકરણના પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય સાથે બાળક ન્યાય બોર્ડ, બાળ કલ્યાણ સમિતિઓ, નિરીક્ષણ ગૃહો અને વિશેષ ગૃહો સહિત વિવિધ પદ્ધતિઓ સ્થાપિત કરી છે. વધુમાં, પુનઃસ્થાપિત ન્યાય, કાનૂની સહાય, પરામર્શ, વ્યાવસાયિક તાલીમ અને સમુદાય સહાય પર ભાર બાળક ન્યાય માટે બાળ-કેન્દ્રિત અભિગમને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

જોકે, આ નીતિઓના અસરકારક અમલીકરણમાં અનેક પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે. અપૂરતી માળખાકીય સુવિધાઓ, પ્રશિક્ષિત કર્મચારીઓની અછત, કાનૂની કાર્યવાહીમાં વિલંબ અને હિસ્સેદારો વચ્ચે અપૂરતું સંકલન ઘણીવાર ન્યાય અને પુનર્વસનના સમયસર વિતરણમાં અવરોધ ઉભો કરે છે. નાણાકીય અવરોધો કલ્યાણ સેવાઓની પહોંચ અને ગુણવત્તાને વધુ મર્યાદિત કરે છે, જ્યારે સામાજિક કલંક અને સમુદાય સ્વીકૃતિનો અભાવ પુનર્એકીકરણમાં વધારાના અવરોધો બનાવે છે. વધુમાં, બાળકોની માનસિક સુખાકારી ચિંતાનો વિષય રહે છે, જેના કારણે માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાય અને આઘાત પરામર્શની વધુ પહોંચની જરૂર પડે છે.

આ પડકારોનો સામનો કરવા માટે એક બહુપક્ષીય અભિગમની જરૂર છે જે સંસ્થાકીય ક્ષમતાને મજબૂત બનાવે છે, ન્યાયિક કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે અને પર્યાપ્ત નાણાકીય અને માનવ સંસાધનોની ખાતરી કરે છે. બાળક પુનર્વસન માટે સહાયક ઇકોસિસ્ટમ બનાવવા માટે સરકાર, NGO, સમુદાય સંગઠનો અને કાનૂની સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગી પ્રયાસો આવશ્યક છે. જાગૃતિ અભિયાનો અને સમુદાય-આધારિત પહેલ કલંકને વધુ ઘટાડી શકે છે અને સમાજમાં પુનર્વસવાટ કરાયેલા બાળકોની સ્વીકૃતિને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે.

આખરે, ગુજરાતમાં બાળક ન્યાય પ્રણાલીની સફળતા પુનઃસ્થાપિત ન્યાયના સિદ્ધાંતોને સમર્થન આપવાની અને બાળકના શ્રેષ્ઠ હિતોને પ્રાથમિકતા આપવાની તેની ક્ષમતા પર આધારિત છે. પુનર્વસન વાતાવરણને પ્રોત્સાહન આપીને, શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તકો પૂરી પાડીને અને માનસિક સુખાકારીને ટેકો આપીને, રાજ્ય ખાતરી કરી શકે છે કે કાયદાના સંઘર્ષમાં રહેલા બાળકોને ઉત્પાદક અને જવાબદાર જીવન જીવવાની બીજી તક આપવામાં આવે. આ સર્વાંગી અને કરુણાપૂર્ણ અભિગમ ફક્ત વ્યક્તિગત પરિવર્તનમાં જ નહીં પરંતુ વધુ સમાવિષ્ટ અને ન્યાયી સમાજ બનાવવાના વ્યાપક ધ્યેયમાં પણ ફાળો આપશે.

સંદર્ભ

1. A Study of Children's Rights and Juvenile Justice System in India. ResearchGate, 2024. Link.
2. Children in Conflict with Law and Contemporary Causes. International Journal of Social Impact, vol. 1, no. 2, 2021, pp. 45-56
3. Design as a Tool for Reformation in the Juvenile Justice System. Open Research Repository, OCAD University, 2019
4. Dwivedi, Azad Kumar. Evolution of Juvenile Justice System in India. International Journal of Research in Social Sciences and Humanities, vol. 2, no. 4, 2019, pp. 90-102
5. Enhancing Juvenile Justice: Analysis of Yusufbhai v. State of Gujarat. CaseMine, 2024. Link.
6. Gujarat Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Rules, 2011. Department of Social Justice and Empowerment, Government of Gujarat, 2011
7. HC Sets Guidelines for Trying Juvenile Offenders as Adults. The Times of India, 17 September 2023. Link.
8. Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2000. Department of Social Justice and Empowerment, Government of Gujarat. Link.
9. Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015. Wikipedia: The Free Encyclopedia, Wikimedia Foundation, 26 February 2025. Link.
10. Revisiting the Juvenile Justice System in India: A Bird's Eye-View. Journal of Language and Linguistic Studies, vol. 17, no. 2, 2023, pp. 1234-1245